

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ Й НАУКИ УКРАЇНИ

Папуча В.М., Сватъєв А.В.

**ПРОФЕСІЙНА МАЙСТЕРНІСТЬ ТРЕНЕРА
(педагогічний та психологічний аспекти)**

навчально-методичний посібник
для студентів факультету фізичного виховання

Затверджено
Вченою радою ЗНУ
Протокол №

Запоріжжя
2008

УДК 796.071.43:159.9(076)
ББК Ч 511.17+Ю943 я73

С 24

Професійна майстерність тренера (педагогічний та психологічний аспекти): Навчально-методичний посібник для студентів факультету фізичного виховання / Уклад.: Папуча В.М., Сватсьєв А.В. – Запоріжжя: ЗНУ, 2008. – 45 с.

Методичний посібник містить розгорнутий аналіз педагогічних та психологічних аспектів та актуальних проблем сучасної професійної майстерності тренера з обраного виду спорту.

Видання призначене для студентів денного та заочного відділень спеціальності "Олімпійський та професійний спорт".

Рецензент *Маліков М.В.*

Відповідальний за випуск *Клопов Р.В.*

ЗМІСТ

Вступ	4
1 Поняття про особистість	6
2 Вимоги до особистості тренера	9
3 Професійно важливі якості тренера	13
4 Психологічні особливості взаємин учнів і тренерів	24
5 Стили керівництва командою	27
6 Шляхи формування професійно важливих якостей особистості тренера	31
7 Індивідуально-психологічні фактори успішності педагогічної діяльності	34
Висновки	38
Перелік посилань	40
Додатки	42

Вступ

Щоб зрозуміти психологічні особливості спортивної діяльності, необхідно розібратися в характері одного з найважливіших її факторів - особистості тренера. Його зазвичай уявляли або як людину догматичну і грубувату, що прагне виховати такі ж якості в спортсменів, що перебувають під його керівництвом, або невдачу зі свистком на шії. У деяких випадках - це був портрет мужнього лицаря із сильною волею й високими моральними принципами, готового захистити своїх вихованців від оман, підготувати до життя, сформувані в них позитивні риси характеру й виховати стійкість діяльності.

Спортсмен будь-якого рівня - від новачка до майстра високого класу - удосконалює свої навички й тренуваність в умовах перевантаження нервової й фізіологічної систем. Високого рівня фізичної підготовленості можна досягти тільки за умови повного розуміння й співробітництва між тренером і спортсменом.

Деякі автори й дослідники спробували дати орієнтовні відповіді на наступні питання: чи Існує ідеальний тип особистості тренера? Як сприймають особистісні особливості тренера його вихованці? Якими важливими рисами має володіти тренер як педагог?

Вивчення особистості тренера почалося в середині 20 століття. Ряд учених-психологів внесли величезний вклад у вивчення цього питання. Наприкінці 60-х років в Англії англієць Хендрі намагався виявити особистісні особливості, необхідні ідеальному тренерові, і опитав для цього спортсменів і самих тренерів. Огілві й Татко вивчали особливості характеру тренера. Великий внесок у вивчення особистості тренера зробили такі дослідники як М. Мосстон, Джон Лой, Джон Вуден, Баррі Хуссман, Ніл та ряд інших закордонних учених-психологів.

Розробкою даного питання активно займалися також і вітчизняні вчені з 50-х років 20 століття. Радянські фахівці зробили значний внесок у вивчення особистості тренера. Слід відзначити роботу таких психологів як

Р.Л.Кричевский, А.Н.Леонтьев, Г.М.Андреева, И.П.Волков,
Ю.А.Коломейцев, И.Н.Решетень.

Майстерність тренера значною мірою визначається наявними в нього якостями, які надають своєрідність його спілкуванню з учнями, визначають швидкість і ступінь оволодіння ним різними вміннями. Все сказане набуває особливої гостроти у спорті вищих досягнень. У цій сфері діяльності найбільш важливо знати, як сформувати позитивні міжособистісні відносини в команді, як уникнути конфлікту або вийти з нього, як створити такий соціально-психологічний клімат, що сприяв би успішному формуванню мотивації спортсмена, його готовності переносити граничні навантаження й прагненню до досягнення високих результатів. Професійно важливі якості особистості тренера й шляхи формування цих якостей здаються нам особливо цікавими.

1 Поняття про особистість

Існуючі поняття «особистість» і «людина» являють собою певну єдність, вони невіддільні одне від одного, але за своїм змістом ці поняття не тотожні. Для з'ясування сутності поняття «особистість» необхідно знати наступне:

а) людина - це жива істота, котра має свідомість й мову, відображає та перетворює навколишню дійсність, здатна винаходити знаряддя й застосовувати їх у своїй практичній діяльності, веде суспільний спосіб життя і добуває засоби для життя за допомогою праці;

б) індивід - кожна окрема людина;

в) індивідуальність – це неповторні, притаманні тільки певній людині риси й особливості; те, чим одна людина відрізняється від інших;

г) колектив - сукупність людей, об'єднаних спільними цілями і видами діяльності, що спільно досягають вирішення поставлених перед даним колективом завдань;

д) особистість - конкретна людина у всьому різноманітті її соціальних і психологічних особливостей, суб'єкт суспільної діяльності й суспільних відносин.

Досліджуючи проблему особистості, вітчизняна психологія передусім розглядає психологічні особливості й властивості людини, що розвиваються й проявляються в неї як у члена суспільства. Особистість немислима поза суспільством так само, як і людське суспільство не може існувати без особистостей як складових. Людина завжди є членом того чи іншого суспільного колективу: родини, школи, підприємства тощо. Активна діяльність, взаємини в колективі значною мірою визначають і формують індивідуальні риси особистості.

Оскільки особистість соціально обумовлена, це поняття стосується тільки людини й не використовується стосовно тварин, життєдіяльність яких визначається винятково біологічними закономірностями.

Визначальними рисами особистості є:

1. Самосвідомість. Людина як особистість усвідомлює себе, насамперед як живу, наділену відповідною тілесною організацією істоту, ототожнює себе зі своїм фізичним «Я». Разом з тим у свідомості «Я» людина відображає в тією чи іншою мірою властиві їй психологічні особливості та риси. Одночасно вона протиставляє своє «Я» іншим людям, виділяє себе як особистість із навколишнього людського середовища.

2. Свідомість безперервності й тотожності свого «Я». У процесі свого життя людина постійно змінюється, розвивається під впливом, як природних умов, так і соціального середовища. У різні періоди життя людини (дитина, юнак, дорослий, старий) різко змінюється не тільки її тілесний вигляд, але й психологічні риси. І все-таки, незважаючи на ці зміни, людина не втрачає свого «Я», продовжує усвідомлювати свою тотожність із тим, чим вона була у прожиті періоди свого життя.

3. Індивідуальність - це стійка своєрідність психічних процесів, станів та властивостей, притаманних певній особистості як у специфічних особливостях якості їхнього змісту, так і в способах і формах прояву. У реальній дійсності психічні процеси й стани ніколи не є ізольованими функціями мозку; вони завжди належать тій або іншій конкретній людині, обумовлені особливостями її особистості й виконуваної нею діяльністю. Те ж саме стосується властивостей особистості: вони завжди індивідуальні, належать саме цій, а не іншій особистості. З огляду на велике різноманіття індивідуальних особливостей людей, не можна знайти дві особистості, які були б тотожні, тобто повністю повторювали б одна одну.

4. Саморегулювання - здатність свідомо управляти своєю поведінкою, психічними процесами й станами у зв'язку з вимогами соціального середовища або умовами виконуваної діяльності. Людина не механічно пристосовується до навколишнього середовища, не автоматично «урівноважується» з ним у відповідь на зовнішні подразники. Вона сама є свідомим членом цього середовища, вибірково сприймає його впливи, переробляє, оцінює їх і керує своєю поведінкою згідно з цією оцінкою.

5. Активність. Особистість завжди діяльна, без цього вона не може існувати в навколишньому соціальному й природному середовищі. Тільки в процесі соціально обумовленої діяльності людина перетворюється в особистість: залежно від характеру (типу), змісту діяльності, способів її виконання, формуються властиві особистості соціально-психологічні риси та особливості. Разом із тим саме в діяльності виражається властива особистості якість активності: «Будь-яка діяльність людини походить від неї як особистості, як суб'єкта цієї діяльності» (С.Л. Рубінштейн).

6. Релятивність (від лат. реляціо - відношення). Людина, будучи активним членом суспільства, завжди перебуває в певних відносинах (сімейних, побутових, виробничо-трудовах, соціально-класових, ідейних та ін.) з навколишніми людьми й суспільством у цілому. Поза цими об'єктивними відносинами вона не може існувати як конкретний член суспільства, неминуче вступаючи у зв'язку із цим у різні міжлюдські форми поведінки. Ці суспільні відносини й визначають собою справжню сутність людини, яку не можна зрозуміти, якщо розглядати її тільки як окрему істоту, ізольовано (абстрактно) від суспільства, членом якого вона завжди й неминуче є.

Об'єктивно існуючі в суспільстві відносини, котрі є необхідною умовою життєдіяльності самого суспільства, суб'єктивно відображаються у свідомості людини у вигляді понять, емоційних переживань, вольових прагнень, соціальних почуттів і переконань тощо, що становлять у своїй сукупності важливі риси особистості, котрі практично проявляються в поведінці та діяльності людини.

7. Структурна єдність. Особистість являє собою складне явище. Вона різноманітна у своїх психологічних особливостях, властивостях і відносинах. Однак властивості особистості (темперамент і характер, інтереси й здібності та ін.) не виступають роз'єднаними й незалежними одне від одного. Всі вони являють собою властивості або психологічні сторони особистості як реальної єдності. Цим обумовлені їхній взаємозв'язок і взаємозалежність. Особистість

завжди єдина при всьому різноманітті своїх властивостей. Останні не є якоюсь механічною сумою окремих якостей: вони закономірно пов'язані між собою, будучи властивостями єдиної особистості, і у своїй сукупності представляють її психологічну структуру.

Значний внесок у вивчення психологічної структури особистості внесений вітчизняними вченими. Так, А.Г. Ковальов розрізняє в цій структурі: темперамент (природні властивості особистості); спрямованість (потреби, інтереси, ідеали); здібності (сукупність інтелектуальних, емоційних і вольових властивостей). В.М. Платонов запропонував розглядати психологічну структуру особистості як динамічну функціональну систему, у якій основне значення мають: спрямованість (соціально обумовлена сторона особистості); темперамент, задатки, інстинкти, найпростіші потреби (біологічно обумовлена сторона особистості); звички, знання, уміння, навички (обумовлена життєвим досвідом і вихованням сторона особистості); індивідуальні особливості психічних функцій, їхня якісна своєрідність і рівень розвитку. Із цієї динамічної системи, як бачимо, виключені здатності людини і її характер, які, на думку В.М. Платонова, не відображають структурні особливості особистості.

2 Вимоги до особистості тренера

Сучасний спорт вимагає неабияких здібностей від тренера. Він має володіти всім арсеналом сучасних знань, враховувати психологічні, соціальні, матеріально-технічні та всі інші аспекти підготовки спортсмена. Успіхи спортсменів значною мірою залежать від особистості тренера - його знань, педагогічного таланта, авторитету, волі, здатності до творчого узагальнення. За своєю суттю тренер - це, насамперед педагог, і до нього пред'являються ті ж вимоги, як і до будь-якого вихователя.

Майстерність тренера багато в чому визначається наявними в нього якостями, які надають своєрідність його спілкуванню з учнями, визначають

швидкість і ступінь оволодіння ними різними вміннями. До професійно важливих якостей тренера належать моральні, комунікабельні, вольові, інтелектуальні й психомоторні.

Тренер повинен мати повний комплекс позитивних моральних якостей: гуманізм, ввічливість, чесність, вимогливість, оптимізм тощо, тому що моральне виховання учнів має базуватися не тільки на словесній формі впливу на них, але, насамперед, на особистому прикладі. Особистий приклад – це найкраща проповідь. Тренер зобов'язаний постійно стежити за собою, ставити до себе високі вимоги.

Виховуючи в учнів поважне ставлення до праці, не можна самому проявляти халатне відношення до своїх обов'язків: спізнюватися на заняття, приходити на нього незібраним, скасовувати заплановані заходи.

Тренер має володіти і такими моральними якостями, як принциповість, правдивість, самокритичність, працьовитість і справедливість.

Комунікативні якості, до яких належить товариськість, ввічливість, доброзичливість і ряд інших, допомагають тренерів встановлювати контакт із учнями в процесі спілкування й таким чином сприяють успіху виховної роботи тренера.

Розвиток вольових якостей є передумовою успіху в професійній діяльності тренера. Найважливішими вольовими якостями тренера вважаються: цілеспрямованість, ініціативність, сміливість, рішучість, витримка й самоконтроль. Всі ці якості перебувають у тісному взаємозв'язку й взаємовпливі.

Нестриманий тренер не може успішно вести виховну роботу з учнями, тому що він не матиме авторитету. Нетерплячі тренери, котрі бажають швидше досягти результату, форсують навантаження, порушуючи таким чином принципи поступовості й доступності й ставлячи під загрозу здоров'я учнів. Тренер, що не має витримки, буде губитися у конфліктних й несподіваних ситуаціях. Не маючи наполегливості, тренер не зможе неухильно провадити у вихованні учнів свою лінію.

Спокій і витримка тренера не мають переходити у його байдужість, недбалість до своєї роботи. Тренер не має виходити із себе, втрачати над собою контроль, переходити на грубий і образливий тон.

Інтелектуальні якості допомагають тренереві знаходити правильні рішення у виховній роботі, обумовлюють ефективність творчості тренера, пошуку ним нових шляхів у навчанні й вихованні. До цих якостей належать: ясність і логічність мислення, його критичність, увага, винахідливість, дотепність, оперативність мислення, що характеризують здатність тренера швидко знаходити оптимальні вирішення поставлених завдань.

Вимоги до діяльності тренера обумовлюють наявність у нього якостей перцептивної сфери (тих, що визначають точність сприйняття, рухів спортсмена, швидкість сприйняття й оцінки ситуації), психомоторної сфери (що впливають на точність виконання технічних прийомів при їхньому показі). Багато вправ, які має демонструвати тренер, вимагають великої фізичної сили, гнучкості, швидкості реакції. Тому тренереві необхідно підтримувати ці якості на належному рівні. А це пов'язане з дотриманням режиму харчування, із стеженням за своїм здоров'ям.

Майстерність тренера виявляється в специфічній інтуїції - здатності за невидимими для інших ознаками оцінювати виконання елементів, програм, передбачати тенденції й прогнозувати розвиток спортсмена та спортивного колективу.

У спортивній психології були здійснені спроби виявити модель ідеального тренера.

Так, англієць Хендрі намагався виявити особистісні особливості, необхідні ідеальному тренереві, і опитав для цього спортсменів і самих тренерів. Порівняння результатів опитування тих і інших дало подібні результати: тренер має бути відкритим, товариським, емоційно-стійким, здатним керувати спортсменом, особливо у ситуації змагання. У нього має бути досить високий інтелект, розвинені впевненість у собі, практичність. Він повинен бути новатором, заповзятливим, рішучим і самостійним.

Однак вивчення психологічних особливостей тренерів показало, що їхнє уявлення про «ідеального тренера» значно розходиться із тим, що вони являють собою в дійсності. Збіг був тільки у двох характеристиках - схильності до домінування (керування іншими) і готовності прийняти нове. Очевидно, бажане розійшлося з дійсністю.

Вивчення психологічних особливостей «успішних і неуспішних» тренерів теж не дало істотних розходжень. Правда, Огілві відзначає, що тренери мають твердий характер, стійкість до психічного напруження, незалежність, твердість і реалістичність поглядів, високу авторитарність, тобто прагнення керувати спортсменами, ґрунтуючись на своїй особистій думці.

Однак ці особливості властиві не всім видатним тренерам.

На думку американського психолога Б.Дж. Кретті, успіх у тренерській роботі значною мірою залежить від знань, якими володіє тренер, від того, як він будує свої відносини зі спортсменами.

Подальші дослідження показали, що для тренерів, що швидко сприймають все нове, характерне прагнення до творчості, і їхні дії не замикаються у вузькій програмі. Вони активно спілкуються з колегами, у курсі всіх подій, знають усе про свій вид спорту в масштабах країни й на міжнародній арені.

Більше того, успішно працюючі тренери мають певні педагогічні якості, тому що існує пряма залежність між здатностями викладача й отриманням знань і навичок спортсменами.

Дослідження емоційних реакцій під час змагань показують, що фізіологічні зрушення тренерів, що спостерігають за ходом змагальної боротьби, за своєю інтенсивністю подібні до показників учасників змагань. Надмірний прояв емоцій, що характеризує відсутність самоконтролю в тренера, може бути небажаним. При цьому не тільки погіршуються результати виступу його вихованців, але й знижується його власна здатність приймати правильні рішення в складних ситуаціях.

3 Професійно важливі якості тренера

Майстерність тренера багато в чому визначається наявними в нього якостями, які надають своєрідність його спілкуванню з учнями, визначають швидкість і ступінь оволодіння ними різними вміннями.

Все професійно важливі якості тренера можна поділити на наступні групи: світоглядні, моральні, комунікативні (включаючи педагогічний такт), вольові, інтелектуальні, - включаючи перцептивні, атенційні (якості уваги), мнемічні (якості пам'яті), - рухові (психомоторні).

Світогляд тренера мотивує всю його педагогічну діяльність як служіння своєму народові, державі, дає міцну основу для виховання в учнів активної життєвої позиції.

Відображенням суспільного світогляду тренера є такі якості як почуття відповідальності за майбутнє кожного учня як активного члена суспільства, відповідальність за долю суспільства в цілому. Виховуючи патріотизм, тренер має сам бути патріотом. Патріотизм тренера повинен проявлятися в гордості як за досягнення вітчизняних спортсменів на міжнародній арені, так і за досягнення країни в розвитку науки, літератури, мистецтва, масової фізичної культури. У той же час він має бути інтернаціоналістом, виступати за дружбу між народами, розглядати спорт як засіб зміцнення миру та взаєморозуміння між народами всіх країн.

Моральні якості відображаються в поведінці, у характері. Моральність, або мораль, - це форма суспільної свідомості, що виконує функцію регулювання поведінки людини.

Тренер повинен мати цілий комплекс моральних якостей: гуманізм, ввічливість, чесність, вимогливість, оптимізм тощо, тому що моральне виховання учнів має базуватися не тільки на словесній формі впливу на них, але, насамперед, на особистому прикладі.

К.Д. Ушинський писав, що «вплив особистості вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, яку не можна замінити ані підручниками,

ані моральними сентенціями, ані системою покарань і заохочень». Тому виправданою є існуюча серед педагогів думка, що особистий приклад - найкраща проповідь. Тренер зобов'язаний постійно стежити за собою, ставити до себе високі вимоги, пам'ятаючи, що вчитель - це людина, спеціальністю якої є правильна поведінка.

Постійний контроль над своєю поведінкою необхідний тренеріві у зв'язку із сильно розвиненою у школярів схильністю до наслідування. Причому в молодших класах вона має неусвідомлений характер: школярами копіюються чисто зовнішні прояви й манери, які не завжди є позитивними.

Підлітки та старші школярі наслідують вчинкам і діям старших, у тому числі й тренера, свідомо, однак часом не замислюються над тим, наскільки моральні ці дії, мимоволі копіюючи не тільки гарні звички тренера, який має авторитет, але й погані. У разі, якщо школяр володіє досить розвиненою критичністю й здатен відокремити у вчителі погане від гарного, тренер може втратити авторитет в очах учня, якщо його слова розходяться із вчинками. Наприклад, якщо тренер курить, то йому неможливо буде переконати учня, що курити шкідливо для власного здоров'я й здоров'я оточення, що паління знижує спортивні результати.

Виховуючи в учнів поважне ставлення до праці, не можна самому проявляти халатне відношення до своїх обов'язків: спізнюватися на заняття, приходити на нього незібраним, скасовувати раніше заплановані заходи. Захоплення роботою передається і учням. Вони на прикладі тренера починають розуміти, що робота - це одна з головних цінностей у житті людини, що вона дарує радість не тільки самому працюючому, але й оточенню. Тільки особистим прикладом тренер може прищепити учням любов до своєї професії.

Виходячи з цього, важливою моральною якістю тренера є педагогічний оптимізм (за А.С. Макаренком). Він включає доброту, чуйність тренера, його товариськість і доброзичливість, життєрадісність, почуття гумору, віру в учнів, у досягнення ними поставлених цілей, навіть якщо ці учні погано

вчатся і мають відхилення у поведінці: віра тренера змушує і учнів повірити у своє виправлення.

Емоційно позитивне ставлення до дітей, відкрита доброзичливість, прагнення бачити гарне заохочує учнів на спілкування із тренером, робить їх відвертими, ініціативними, створює в групі товариську атмосферу. В емоційно неврівноваженого тренера - то підозрілого й негативно налаштованого до учнів, то сентиментального й необґрунтовано поблажливого - група буває нервозною, нерівною у стосунках між собою.

Доведено, що майже всі учні вловлюють настрій тренера, і на більшість із них цей настрій впливає позитивно, якщо настрій тренера гарний, або негативно, якщо настрій поганий. Коли тренер у гарному настрої, учням легше переносити невдачі, важке легше засвоюється, тренування не здається нудним, учні менше втомлюються. Коли ж тренер у поганому настрої, то і в учнів усе валиться з рук, вони зневіряються в собі, зникає інтерес до тренування. Недарма А.С. Макаренко надавав найбільше значення тому, щоб у колективі завжди панував бадьорий, життєрадісний настрій.

Однак педагогічний оптимізм не слід розуміти як відсутність засмучення вчителя при невдачах. Засмучення, тимчасове незадоволення роботою природні і свідчать про щире, а не формальне ставлення тренера до справи. Але вони повинні завжди супроводжуватися вірою в кінцевий успіх, спонукати тренера з новою силою шукати вихід із глухого кута.

Однією з важливих якостей тренера є правдивість. Учні мають бути впевнені в щирості намірів і почуттів тренера, що спілкується з ними. Якщо учень відчує, що тренер веде з ним виховну гру, що в його словах присутня фальш, награність, то він логічно вирішує, що його хочуть обдурити, і його довіра до слів і вчинків тренера зникає. Процес спілкування набуває формального характеру або припиняється зовсім. Між тренером і учнем виникає бар'єр недовіри.

Однією з провідних моральних якостей тренера є гуманізм, що характеризує ставлення тренера до людей взагалі і до учнів зокрема. Це

визнання людини вищою цінністю на землі. Гуманізм не має нічого спільного із сентиментальністю у ставленні до дітей, із всепрощенням і невимогливістю, які, наприклад, в очах деяких батьків символізують любов до дитини. Гуманне ставлення тренера виражається в інтересі до особистості учня, у прояві до нього співчуття, у наданні йому якщо буде потреба (у складних життєвих ситуаціях) допомоги порадою й справою, у визнанні чеснот учня, у вимогливості до розвитку учня й формуванні його як особистості. Учні, спостерігаючи ці прояви гуманізму у тренера, будуть намагатися відповісти йому таким же ставленням. Таким чином, гуманізм тренера сприяє вихованню гуманізму в учнів.

Тренер має володіти й іншими моральними якостями: принциповістю (яка не переходить в прямолінійність дій і вчинків та в упертість), самокритичністю, працьовитістю, справедливістю. В.А. Сухомлинський писав, що справедливість вчителя - це основа довіри дитини до вихователя, але щоб бути справедливим, треба дуже добре знати духовний мир кожної дитини.

Комунікативні якості, до яких належать товариськість, ввічливість, доброзичливість і ряд інших, допомагають тренерові встановлювати контакт із учнями в процесі спілкування й таким чином сприяють успіху виховної роботи тренера. До цих якостей належить і педагогічний такт.

Вольові якості мають велике значення для успішної діяльності тренера. До них належать витримка, наполегливість, терплячість, рішучість, сміливість.

Невитриманий тренер не може успішно вести виховну роботу з дітьми, тому що в їхніх очах він не має авторитету. Нетерплячі тренери, які бажають швидше досягти результату, форсують навчальні навантаження, порушуючи таким чином принципи поступовості й доступності й ставлячи під загрозу здоров'я учнів. Тренер без самовладання буде губитися в конфліктних та раптових ситуаціях, прийме необґрунтовані та не адекватні до обставин рішення. Не маючи наполегливості, тренер не зможе неухильно провадити у

вихованні учнів свою лінію, домогтися гарного матеріального забезпечення процесу тренування.

Однак спокій і витримка тренера не мають переходити в його байдужість, нехтування своєю роботою. Тренер має право і повинен радіти, гніватися, засмучуватися, ображатися. Але, навіть обурюючись, він не має виходити із себе, втрачати над собою контроль, переходити на грубий і образливий тон.

Велике значення для тренера має така якість, як винахідливість. На тренуванні часто виникають ситуації, що вимагають миттєвого прийняття рішення. Буває, що учень ставить запитання, на яке тренер не може швидко відповісти або не може продемонструвати техніку якої-небудь вправи. Якщо тренер розгубиться, почервоніє від несприятливого становища, у яке він потрапив, учні розцінять це як прояв його некомпетентності. Винахідливий тренер не дозволяє проявитися зовнішнім ознакам його внутрішнього стану. Він не буде брехати учням, придумуючи відповідь, що не відповідає реальності. Залежно від ситуації й питання він вчинить по-різному. Якщо питання не стосується предмета, то в ряді випадків можна сказати: «Я не знаю». В інших випадках можна піти від відповіді в цей момент, пославшись на несвоєчасність заданого питання: «Ти заважаєш вести урок, про це поговоримо після», або: «Саме на наступному уроці я збирався продемонструвати вам цей спосіб виконання вправи». Звичайно, на наступному уроці учень має отримати відповідь на своє питання.

Чим більший педагогічний досвід тренера, тим менше виникає несподіваних для нього ситуацій, що вимагають спритності, кмітливості, швидкого орієнтування. Однак зовсім уникнути несподіваних ситуацій не вдається навіть досвідченим тренерам, тому роль цих якостей не знижується.

Неодмінною якістю тренера має бути його вимогливість. Учні (особливо хлопчики) дуже поважають тренерів, які домагаються свого без грубого примусу й погроз, а також без педантизму. Діти одностайно заперечують м'якотілість, млявість, наївну довірливість тренера, його

безпринципну поблажливість. Всякі відступи від пред'явлених вимог (часом тренер висуває вимогу до учнів, а потім забуває про неї або скасовує без усяких обґрунтувань) учні розглядають як слабівілля тренера.

Інтелектуальні якості підкріплюють дидактичні вміння тренера, допомагають йому знаходити правильні рішення у виховній роботі, обумовлюють ефективність творчості тренера, пошуку ним нових, незвіданих шляхів у вихованні й навчанні учнів. До цих якостей відносять ясність і логічність мислення, його критичність, уяву, винахідливість, дотепність. Особливу роль у діяльності тренера відіграє оперативність мислення, що характеризує здатність тренера швидко знаходити оптимальне рішення виникаючих педагогічних завдань, а також екстраполявання, тобто передбачення результатів педагогічного впливу на учнів.

Інтелектуальні якості базуються на перцептивних і атенційних якостях, що характеризують властивості сприйняття та уваги. І.М. Сеченов говорив про реакцію миттєвого бачення, тісно пов'язану із швидкістю й обсягом сприйняття та з властивостями уваги. Ця якість дозволяє тренерові швидко орієнтуватися в мінливих ситуаціях.

Особливу роль відіграє така якість, як розподіл уваги. Тренер одночасно має стежити за багатьма об'єктами й моментами у своїй діяльності: за змістом і формою викладу ним матеріалу, якістю показуваної вправи й дохідливістю пояснень, що даються, своєю позою, ходою, мімікою й одночасно постійно спостерігати за всією групою.

При цьому він має чуйно реагувати на стан і настрої учнів (збудження, апатію, стомлення), вловити - розуміють чи ні учні його пояснення, зауважувати всі порушення дисципліни, виявляти помилки учнів при виконанні ними вправ. Недосвідчені тренери, захоплюючись викладом матеріалу, його показом, упускають з-під контролю учнів, якщо ж намагаються уважно спостерігати за учнями, то втрачають нитку викладу, роблять помилки й зупинки при показі вправи.

У багатьох випадках, щоб не переривати хід показу, пояснення,

виконання вправи, тренер має відстрочити свій вплив на учня (наприклад, він може зробити зауваження порушникові дисципліни після закінчення виконання вправи, вказати на допущені конкретними учнями помилки). Це вимагає від тренера гарної короткочасної пам'яті, щоб не забути, що він має сказати тому або іншому учневі, коли закінчиться виконання вправи або фрагмент уроку.

Таким чином, успішна педагогічна діяльність тренера пов'язана також із мнемічними якостями - швидкістю та міцністю запам'ятовування.

Психомоторні якості особливо необхідні тренеріві. Багато вправ, які він повинен демонструвати учнем, вимагають великої фізичної сили, гнучкості, швидкості реакції. З віком фізичні якості мають тенденцію до регресу, тому постійною турботою тренера є підтримка їх на необхідному рівні. А це пов'язане з дотриманням рухового режиму, режиму харчування, зі спостереженням за своїм здоров'ям.

Психомоторні якості тісно пов'язані з перцептивними й аттенційними якостями: швидкістю бачення, ступенем концентрації уваги при реагуванні на об'єкти або сигнали й т.д. Тому розподіл професійно важливих якостей тренера на групи не слід сприймати як догму. Є багато переходів одних якостей в інші, їхнє комплексування, взаємообумовлення.

«Педагогічну діяльність можна визначити як особливий вид соціальної діяльності, спрямований на передачу від старших поколінь молодшим накопичених людством культури й досвіду, створення умов для їхнього особистісного розвитку й підготовку до виконання певних соціальних ролей у суспільстві».

Стосовно педагогічної діяльності переважає підхід виділення її компонентів як самостійних функціональних ролей, для успішного здійснення яких необхідні відповідні здібності. У науковій літературі їм приділено досить уваги. Стосовно педагогічної діяльності найбільш глибоке дослідження здібностей провела Н.В. Кузьміна. Вона виділила основні компоненти діяльності педагога, яким відповідають ті або інші здібності:

конструктивний (здатність до проектування особистості, змісту, засобів здійснення педагогічних цілей), організаторсько-комунікативний (здатність встановлювати взаємини з вихованцями), гностичний (здатність здобувати й використовувати знання).

У професійній діяльності педагога виділяють чотири групи функцій:

- навчальна, виховальна, розвиваюча, мотивуюча;
- конструктивна та дослідницька;
- організаторська та комунікативна;
- самовдосконалення.

Реалізація професійних функцій приводить до утворення трьох основних підструктур особистості педагога: професійної спрямованості, професійної компетентності, професійно-важливих якостей особистості.

Професійна спрямованість - це інтегральна якість особистості, що визначає ставлення до професії, потребу в професійній діяльності та готовність до неї. До якостей, що характеризують спрямованість особистості, варто віднести: професійну позицію, професійно-ціннісні орієнтації, мотиви, покликання до педагогічної діяльності. А також суспільну активність, домінантність, соціальний оптимізм тощо.

Професійна компетентність - це рівень поінформованості, авторитетності педагога, що дозволяє йому продуктивно вирішувати навчально-виховні завдання, котрі виникають у процесі підготовки кваліфікованого фахівця, формування особистості іншої людини. У структуру професійної компетентності входять: суспільно-політична поінформованість, психолого-педагогічна ерудиція, педагогічна техніка, уміння й навички у певній галузі тощо.

Психологічною основою компетенції є готовність до постійного підвищення своєї кваліфікації, мобільність професійних функцій.

Професійно-важливі якості - це система стійких особистих якостей, що створюють можливість успішного виконання професійної діяльності.

Реалізація виховальної функції вимагає від педагога комплексу

значимих якостей, до яких належать такі властивості, як ідейна переконаність, обов'язковість, громадянська свідомість, колективізм, відповідальність і соціальний оптимізм. Насамперед варто мати на увазі, що педагогіка лише наполовину наука, а наполовину мистецтво. Тому перша вимога до професійного педагога - це наявність педагогічних здібностей. Імена талановитих педагогів широко відомі, а от про бездарних педагогів говорити не прийнято. Але ще Ч.Дарвін, згадуючи свої студентські роки, говорив: «Лекції доктори Донкана - це щось, про що страшно згадати, лекції Джемсона з геології та зоології неймовірно мляві. Єдиний ефект, справлений ними на мене, полягав у тому, що я вирішив ніколи у своєму житті не читати жодної книги з геології й нізащо не вивчати цієї науки».

На жаль, і донині в педагогічних вузах при наборі студентів не проводиться діагностика їхньої педагогічної обдарованості; беруть усіх, хто витримає загальноосвітній конкурс. От чому в школи та інші навчально-виховні установи потрапляє багато професійно непридатних людей, що негативно, а часом просто жахливо позначається на їхніх учнях і вихованцях. Друга специфічна риса педагогічної діяльності - багатофакторність виховного процесу. Виховний процес триває в родині, школі, позашкільних установах, під час всіх формальних і неформальних контактів вихованця з іншими людьми, під час його звертання до літератури, мистецтва, засобів масової інформації. Успіх у вихованні кожної конкретної людини залежить від впливу багатьох факторів і умов. Однак це не принижує ролі професійного педагога. Він виступає головним координатором, коментатором, опонентом, своєрідним фільтром всіх виховних впливів. А ці функції педагог може виконати, лише будучи різнобічно освіченою людиною. Педагога неможливо переучити, і насправді ніякі знання для нього не будуть зайвими, надлишковими. Стало вже банальним порівнювати педагога з акумулятором. Але акумулятор треба періодично підзаряджати. От чому педагогові так необхідно мати час для самовдосконалення, постійного підвищення своєї кваліфікації. Третя специфічна риса виховного процесу -

його тривалість. Зазвичай, процес виховання йде з різною швидкістю, але сильно форсувати його не можна. Адже для того, щоб пізнати людину, потрібно, як каже народне прислів'я, «пуд солі з нею з'їсти». Не можна швидко виховати чуйну працювиту людину. Особливо повільно йде процес перевиховання. Немає таких швидкодіючих методів, які б дозволили егоїста швидко переробити в альтруїста, а ледаря - в трудівника. А це, у свою чергу, робить результати виховання малопомітними, прихованими. Дуже часто педагог, докладаючи багато зусиль, довго не бачить позитивних змін. Успішно працювати в таких умовах може тільки терплячий оптиміст.

Терпіння й оптимізм - це найважливіші професійні якості педагога. Може тому педагоги нашої країни можуть так довго успішно працювати в умовах перманентної бідності. Роздратованість - це іржа педагогічної кваліфікації, і якщо ця іржа стала частиною особистості, другою натурою, треба терміново міняти професію. Четверта особливість процесу виховання - концентризм у змісті виховної роботи. Це означає, що в процесі виховання до одних і тих самих якостей особистості доводиться багаторазово повертатися. П'ята специфічна риса виховання полягає в тому, що це активний двосторонній процес. Тому найважливіше завдання педагога - виховати в учнів постійну потребу в самоаналізі, самооцінці, самовихованні. Необхідно викликати у вихованців хвилю власних зусиль, розбудити їхню внутрішню активність, максимально розвинути їхню самостійність. Успішне вирішення цих завдань вимагає від педагога розвинутої емпатії, тобто здатності бачити ситуацію очима іншої людини, вміння поставити себе на місце свого вихованця й глянути на проблему його очима. Шостою особливістю виховання є те, що результати цього процесу малопомітні для зовнішнього сприйняття.

Перевірити й оцінити роботу вихователя досить важко. Як і всі велике, її видно на відстані. Звичайно, на відстані не географічній, а на часовій. Тому педагог має бути готовий до того, що його зусиль не тільки швидко не побачать, але його ще й лаяти будуть, як кажуть, за чужі гріхи. От чому

педагог повинен бути дуже скромною людиною, і не тільки щоб бути належним прикладом для своїх вихованців, але й для збереження своєї душевної рівноваги при нерідких, на жаль, випадках несправедливого ставлення до себе. І, нарешті, сьома особливість процесу виховання: це діяльність, спрямована в майбутнє. Кожний педагог повинен пам'ятати, що його вихованці вступають у життя за змінюваних умов, в інших суспільних відносинах.

Педагогічний професіоналізм пов'язаний ще з поняттям майстерності педагогічного спілкування. Важко собі уявити спілкування, яке б зовсім не несло пізнавального або виховного заряду. Проте в літературі й практиці усе більше використовується порівняно «молоде» словосполучення: педагогічне спілкування. Професор А.А. Леонтьєв визначає його так: «Педагогічне спілкування - це професійне спілкування викладача з учнями на уроці або поза ним (у процесі навчання й виховання), що має певні педагогічні функції й спрямоване (якщо воно повноцінне й оптимальне) на створення сприятливого психологічного клімату, оптимізацію навчальної діяльності й відносин між педагогом і учнем усередині учнівського колективу».

Ефективність педагогічного впливу значною мірою буде визначатися вольовими якостями педагога, його наполегливістю, ініціативністю, цілеспрямованістю, рішучістю та самостійністю. Поряд із цими якостями йому важливо мати витримку, дисциплінованість, гнучкість поведінки, здатність передбачати реакцію учнів при зміні педагогічної ситуації, готовність до перебудови способів впливу, здатність до співробітництва з учнями.

Педагогічна діяльність висуває високі вимоги до емоційної сфери особистості. Емоційна чуйність, здатність поставити себе на місце учня, емпатія, доброта, душевна щедрість поряд з такими стабілізуючими емоційний стан властивостями як урівноваженість, впевненість у собі, самовладання, саморегуляція емоційних проявів, становить необхідні умови педагогічної взаємодії з учнями.

Керування навчально-виховним процесом вимагає від педагога інтересу до суспільної роботи, схильності до організаторської діяльності, здатності відображати психологічний настрій навчальної групи, наявності установки на досягнення успіху, високої якості навчально-виховної роботи, особливої чутливості до міжособистісних відносин, уміння проектувати й створювати педагогічні ситуації, адекватно й швидко реагувати на їхні зміни, вимогливості, практичної спрямованості розуму, критичності, відповідальності.

Важливим компонентом великої групи професійно значимих якостей педагога є комунікативність - якість необхідна для виконання будь-якої педагогічної діяльності. Це товарицькість, емоційна експресія, розвинене мовлення (правильна вимова, логічність, стрункість викладу думок і т. ін.), педагогічний такт, здатність прочитати душевний стан учня з виразу обличчя, міміки, жестів, пози, ходи.

4 Психологічні особливості взаємин учнів і тренерів

Тренер багато спілкується зі своїми вихованцями на тренувальних заняттях, учбово-тренувальних зборах, змаганнях і т.д. Ця обставина має свою позитивну сторону, тому що дає тренерові можливість різнобічно пізнати своїх підопічних, розширити виховний вплив на них. У той же час, ця обставина пред'являє до тренера більші вимоги: вона зобов'язує знаходити належні форми взаємин зі своїми вихованцями.

Багато чого у взаєминах між тренером і учнями залежить від поведінки самого тренера, від його стилю керівництва. Справа в тому, що уявлення про якості «ідеального тренера» розходяться в тренерів і учнів. Перші акцентують увагу, насамперед, на ділових і професійних якостях педагога (ерудиція, вимогливість, строгість, уміння знаходити оптимальні шляхи для вирішення важких ситуацій). Чуйність, товарицькість, доброзичливість теж відзначаються вчителями, але їм не надається вирішальне значення. Учні ж,

навпаки, висувають ці якості на перше місце. Спочатку спортсмени дивляться, «яка він людина», а потім уже звертають увагу на те, як тренер проводить тренування.

Розуміння спортсменами професійних завдань виховання й навчання приходить разом із зростанням їхньої самосвідомості. Це чітко виявилось в дослідженні І.Н. Решетень і М.И. Фролової, проведеному в спортивних колективах і спортивних клубах. Спортсмени-розрядники і майстри спорту вважають найбільш значимими комунікативні якості тренера, в яких безпосередньо проявляється його ставлення до них (доброта, чуйність, справедливість, тактовність, товариськість). Однак із зростанням майстерності спортсменів ці критерії змінюються. Спортсмени збірних команд країни оцінюють тренерів, виходячи з функціонального підходу. Вони вважають найбільш значимими ті якості, які відображають професійно-ділову підготовку тренерів (високий рівень компетентності в питаннях методики тренування, творче ставлення до роботи, знання тактики ведення спортивних двобоїв, вміння настроїти спортсмена на боротьбу, підтримувати дисципліну на зборах, вимогливість).

Не менш важливе значення має й розуміння тренерами спортсменів. Воно передбачає вміння тренера проникнути у внутрішній мир учнів, знайти потрібну форму звертання до них. Взаєморозуміння тренерів і їхніх вихованців обумовлює їхню соціально-психологічну сумісність. Нерозуміння тренером учнів веде до загострених негативних взаємин між ними. Ускладнюються взаємини через неповагу до особистості учня, упереджену думку тренера про учня, недостатню увагу до нього й до його потреб, невитриманість й брутальність вчителя, офіційність тону, підвищені інтонації у розмові, мінливість настрою тренера тощо.

У взаєминах тренера зі спортсменом велике значення має те, наскільки тренер зважає на думку спортсмена щодо його тренувань. Цей факт набуває особливої важливості у тих випадках, коли спортсмен має більший досвід і спортивну майстерність. Австрійський тренер Ф. Штампорл пише: «На

тренуваннях я завжди ставлюся до спортсменів, як до школярів. Мій метод полягає в тому, щоб змусити спортсмена думати, що ідеї й ініціативи належать йому».

Взаємини тренера і спортсмена в процесі змагання багато в чому відрізняються від їхніх взаємин під час тренувальних занять. Спортивне змагання за своїм характером - складний психологічний процес, де величезну роль відіграють емоції спортсменів і тренера. Під час змагання спортсмен внаслідок незвичайного емоційного стану іноді дуже важко переносить докір або зауваження тренерів, на які під час тренувань він не ображався. Більше того, іноді такий докір може вивести спортсмена з рівноваги й стати причиною його поразок. Тренер повинен у цій ситуації виявити в повній мірі педагогічний такт, знайти таку форму спілкування із спортсменом, за якої у жодному разі не постраждає його самолюбство. У період змагань у спортсмена підвищена чутливість до всього, що так чи інакше стосується його виступу й результату, і, в першу чергу, до кожного із проявів тренера. Тому, тренер ні за яких умов не повинен проявляти хвилювання, сумніви з приводу майбутнього виступу спортсмена, непевність, дратівливість, невиправдану метушливість. Ставлення і манера спілкування тренера зі спортсменами під час змагання мають бути звичайними або більш легкими. Зміст і форму свого спілкування зі спортсменом необхідно дуже ретельно контролювати.

Практичний досвід роботи спортивних психологів дозволив їм сформулювати рекомендації, які необхідно враховувати тренерів та спортсменам, будуючи свої взаємини в процесі змагання. Далі варто навести деякі із цих рекомендацій. До них належать наступні:

1. Недоцільно надміру «роздмухувати» достоїнства суперника, не можна дратуватися із приводу якихось порушень у техніці або незвичайності його поведінки.

Не слід заспокоювати спортсмена такими фразами, як: «Не хвилюйся», «Візьми себе в руки, ти ж спортсмен». Вони можуть викликати тільки

дратівливу відповідь. Доцільніше говорити «Спокійно» або навіть «Хвилюйся», нагадавши, що помірне хвилювання перед стартом - це помічник спортсмена.

Якщо є необхідність дати спортсменові які-небудь вказівки стосовно його дій або поведінки, то фрази повинні бути короткими й зрозумілими. У моменти розгубленості, непевності спортсмена твердий, авторитетний наказ виконувати певну дію може виявитися цілком виправданим, якщо він відданий у манері, що не залишає ніяких сумнівів у правильності та необхідності саме цих, а не яких-небудь інших дій.

Оцінювати дії спортсмена необхідно спокійним тоном. Краще, якщо серед оцінок будуть переважати позитивні. Спортсменові, що закінчив виступ невдало, потрібно приділити особливу увагу. Не можна виражати розчарування із приводу його результату, підкреслюючи безперспективність спортивного майбутнього. Зайнятися аналізом помилок краще через пару днів після змагань, коли пристрасті вляжуться.

У період змагань тренер не повинен бути стурбованим, надмірно уважним або настирливим у своєму прагненні допомогти спортсменові, особливо перед сном. У жодному разі не слід умовляти його швидко заснути. Навіть «Настав час спати» краще замінити на «Настав час відпочивати». Наведені рекомендації – це лише приклади із практики. Добре, коли тренер збирає рекомендації, і ще краще, формує їх для себе, нескінченно уточнюючи й доповнюючи протягом всієї своєї професійної діяльності.

5 Стилi керівництва командою

У процесі багаторічної роботи в кожного тренера складається характерний для нього стиль керівництва, керування командою або окремими спортсменами. Під впливом багатьох факторів (зміна колективу, підвищення майстерності спортсменів, розвиток особистості й т.д.) він може мінятися або залишатися постійним.

Отже, що ж таке «стиль»?

Під стилем розуміють повторювані особливості, типові риси, форми вираження. Ряд словосполучень, таких як стиль роботи, стиль керування, стиль взаємин, стали термінами.

Під стилем керівництва в психології розуміють: «...індивідуально-типові особливості цілісної, відносно стійкої системи способів, методів, прийомів впливу керівника на колектив з метою ефективного виконання управлінських функцій».

Типи керівників і відповідні їм стилі керівництва були вперше досліджені німецьким психологом Куртом Левіним (1938), якому належать і назви основних стилів: авторитарний, демократичний і ліберальний, або вільний, попустительський.

Запропонована ним класифікація виявилася на диво довговічною і, з невеликими змінами, діє і у наші дні (у деяких сучасних публікаціях авторитарний стиль замінений директивним, а демократичний - колегіальним, але суть, зміст термінів залишилися колишніми).

Авторитарний, або директивний, стиль роботи тренера характеризується повною його єдиноначальністю, тобто одноособовим прийняттям рішень (причому тільки власного формулювання), прагненням залишити за собою виключне право заохочувати й карати. Всі керівні впливи тренера-автократа подаються у формі наказу, ультимативних вимог, розпоряджень. Які-небудь відхилення, неточності при їхньому виконанні, прояв ініціативи й самостійності викликають реакцію у вигляді стягнень, покарань, доган, позбавлення пільг і т.д. Такий тренер ретельно й строго контролює всю діяльність і поведінку спортсменів, але не з метою піклуватися про їх, допомогти їм, а з єдиним прагненням - усе зробити для того, щоб не зірвати виконання поставленого перед ним, тренером, завдання.

Тренери з директивним стилем керування зазвичай із симпатією ставляться до тих, хто не заперечує їм ні в чому, хто згодний з будь-якими їхніми пропозиціями. Тому в колективах, ними керованих, бувають, як

правило, «мазунчики», які не завжди користуються повагою серед товаришів. У спілкуванні з іншими своїми учнями і з колегами тренери-автократи тримаються на відстані, а якщо й допускають вербальні контакти, те тільки короткочасні, що часто переходять у брутальність, нестриманість, безтактність. Не вміючи знайти оптимальний, рівний тон у спілкуванні зі своїми учнями, вони при невдалих їхніх виступах вибухають лайкою, образами, а при вдалих - схильні до лестощів і запобігання. Природно, що такий стиль керівництва тренера створює в спортивному колективі нездоровий психологічний клімат і конфліктні ситуації.

Демократичний, або колегіальний, стиль керівництва характеризується передачею тренером частини своїх повноважень і функцій членам колективу або своїх помічників. Для прийняття тих або інших рішень тренер-демократ залучає весь колектив або актив, обговорюючи й погоджуючи з ним всі пропозиції.

Розвиваючи дискусію та обговорюючи питання, що стосуються діяльності колективу, тренер розвиває ділову особисту ініціативу й самостійність у своїх підопічних, не перетинаючи ту грань, за якою він може поступитися своїми принципами. Колективно обговорюючи ті або інші проблеми, тренер-демократ робить це не заради форми. Він дійсно бажає знати думку спортсменів, щоб урахувати її, приймаючи рішення. Разом із тим відповідальні та термінові справи, що вимагають негайних дій, тренер виконує сам.

У спілкуванні зі своїми учнями в тренера, який користується колегіальними методами керування, відсутній диктаторський тон, немає роздратованості й нервозності. Всі звернення висловлюються ним у формі прохань, рад, рекомендацій.

Контролюючи діяльність членів колективу, тренер намагається зосередити свій контроль на головному, не переходячи на дріб'язкову опіку. У відносинах з людьми він об'єктивний, справедливий, увічливий, делікатний, доброзичливий і завжди доступний для контакту, у роботі не

боїться конкуренції, а у своєму оточенні воліє бачити кваліфікованих фахівців.

Ліберальний (попустительський, або вільний) стиль керівництва характеризується мінімальним втручанням тренера в процес управління командою. Такий тренер перебуває ніби осторонь від того, чим займаються всі її члени. Контроль за діяльністю підопічних він здійснює час від часу, основне своє призначення бачить у постачанні їх інформацією й посередництві між своїм колективом та іншими, що заважає йому пізнати внутрішні процеси взаємодії.

Вимоги, поради, рекомендації в спілкуванні з учнями у тренера-ліберала відсутні, їх заміняють прохання та угоди. Будь-які пояснення порушення дисципліни, невиконання завдання він приймає без критичної оцінки.

Такий тренер украй байдужий до думки учнів і навколишніх про нього, нетовариський і безініціативний у всьому, байдужий до своєї управлінської діяльності.

У житті рідко зустрічаються тренери, діяльність яких чітко укладалася б у рамки одного стилю керівництва. Зазвичай у своїй роботі будь-який тренер застосовує всі три стилі, але виразність кожного з них буває різною. Перевага одного або двох з них характеризує той або інший індивідуальний стиль керівництва тренера.

Індивідуальний стиль керівництва тренера обумовлений особистісними якостями тренера; поведінкою тренера, тоном голосу, яким він віддає розпорядження, зовнішнім виглядом; необхідністю, розумністю наказів і їхньою своєчасністю; психічними станами спортсменів. Якщо, наприклад, тренерові властиві такі якості, як зарозумілість, марнославство, упередженість в оцінках людей, брутальність, байдужність до них, то негативне ставлення спочатку виникає до особи тренера, а потім до всього, що походить від нього, і стає тривалим, стійким. Виконання будь-якого його наказу в таких випадках явно або приховано саботується, а якщо й

виконується, то безвідповідально, із сарказмом і презирством.

Позитивне ставлення спортсменів до особистісних якостей тренера впливає на оперативність і чіткість виконання тренерських вказівок, позитивне сприйняття методів його керівництва. Навіть емоційні зриви тренера, якщо вони короточасні, не здатні викликати негативного ставлення в цілому до методу його керування, оскільки спортсмени розуміють, що дратівливість не властива їхньому наставникові і, мабуть, викликана, надзвичайними обставинами.

На ставлення спортсменів до стилю керівництва тренера впливає також своєчасність і розумність його провідних вказівок. Здатність віддавати такі розпорядження, які відповідають ситуації, часу й приводять спортсмена або команду до успіху, створює авторитет тренерів. Спортсмени намагаються передати такому тренеріві всю ініціативу, вважаючи, що все сказане і зроблене ним піде на користь для команди, Щоправда, у цьому криється небезпека самоусунення спортсменів від прийняття яких будь-яких рішень. Перед тренером у такому випадку встає проблема розвитку особистості спортсменів, боротьби із соціальним інфантилізмом, невмінням поводитися в тій або іншій ситуації, приймати самостійні рішення.

6 Шляхи формування професійно важливих якостей особистості тренера

Для того щоб стати майстром-педагогом, тренеріві треба п'ять-шість років роботи. Однак і в наступні роки триває його вдосконалення як професіонала. У зв'язку з віковими змінами рівня фізичної підготовленості трохи змінюється і структура діяльності тренера. Все більшу роль відіграє його вміння керувати тренуванням, використовувати помічників з учнів, які можуть виконати для демонстрації учням такі вправи, які самому тренеріві з ряду причин виконати важко й навіть недоцільно (через те, що у виконанні тренера буде загублена естетика руху). Все це свідчить про те, що

майстерність тренера - динамічна характеристика, і процес удосконалювання нескінченний.

Є кілька способів підвищення майстерності тренера. Один з них полягає у підвищенні кваліфікації на різних курсах, методичних нарадах тощо. Інший спосіб - самовдосконалення, що може здійснюватися кількома шляхами:

1. Відвідування й аналіз тренувань, проведених досвідченими тренерами.

2. Підвищення своєї професійної і загальної ерудиції (читання спеціальної літератури, конспектування цієї літератури по спеціальних розділах, узагальнення нових відомостей і формулювання висновків для своєї тренерської роботи); читання спортивної преси, перегляд телепередач про спортивні змагання, відвідування ряду змагань з метою бути в курсі всіх найважливіших спортивних подій, мати широку ерудицію в галузі спорту (без цього важко емоційно проводити тренування та заняття спортивних секцій, формувати в учнів інтерес до спорту).

3. Повсякденний аналіз своєї діяльності (наприклад, за допомогою щоденника, у якому можуть записуватися особливості окремих учнів і групи в цілому, фіксуватися ефективність тих або інших впливів на учнів у різних ситуаціях, плани на майбутнє, думки з приводу організації тренування тощо).

4. Проведення нескладної дослідницької роботи, що дала б відповідь на питання, цікаві для тренера, пов'язані з його діяльністю (яка, наприклад, ефективність використаних ним вправ для розвитку сили, який рівень фізичної підготовки групи в цілому й окремих учнів, який з методів ефективніший в тих або інших конкретних умовах і т.ін.).

Самовдосконалення повинне здійснюватися тренером не утилітарно, коли засвоюється лише те, що стосується методики проведення тренування. Деякі тренери, читаючи методичну літературу, звертають увагу тільки на ті статті, у яких описуються комплекси фізичних вправ і нове нестандартне обладнання. Такий вибір інформації, хоча й розширює методичну базу

тренера, не стимулює його до переосмислення наявних знань із позиції загальних підходів і принципів фізичного виховання учнів. Тому теоретична база такого тренера залишається на колишньому рівні або навіть погіршується в результаті забування з роками відомостей, отриманих в інституті.

Сучасний тренер не може бути лише власником суми рецептів. Постійне осмислення своєї діяльності вимагає й постійного відновлення теоретичних відомостей в галузі педагогіки, психології, фізіології, теорії спорту. Тільки на цій основі тренер може бути готовим до перебудови педагогічного процесу, до пошуку нових шляхів і засобів підвищення ефективності тренування.

Навички самовдосконалення треба починати виробляти ще в процесі навчання на факультеті фізичного виховання. При цьому важливо не тільки усвідомлювати необхідність отримання поза програмою тих або інших знань, розвитку професійно важливих якостей, умінь, але й формувати потребу в самовдосконаленні, без якої в майбутньому легко втратити інтерес до своєї професії, перетворитися в «урокодавця». Формуванню цієї потреби значною мірою сприяє самостійна робота студентів, їхня участь у роботі наукових гуртків, отримання навичок дослідницької роботи.

Важливо, щоб всі шляхи і способи самовдосконалення використовувалися систематично, а не час від часу. Крім того, необхідна певна система, послідовність усунення недоліків у роботі. Все це можливе тільки в тому випадку, якщо тренер займається самопізнанням, виявляє свої сильні й слабкі сторони.

Виявлення в собі слабкостей, недостатньо розвинених якостей не має приводити тренера до песимістичного висновку про його непридатність до цієї професії. Адже важко очікувати, щоб людина мала відразу всі позитивні якості. У ній, як правило, поєднуються як позитивні, так і негативні якості особистості. Тому тренер має навчитися максимально використовувати свої позитивні якості і стримувати прояв негативних. Йому важливо також знати,

чим може бути компенсована недостатньо розвинена якість (наприклад, відсутність вимогливості до учнів - наполегливістю і терплячістю в роботі з дітьми, недостатньо швидка сенсомоторна реакція - досвідом, умінням передбачати ситуацію).

Можливості тренера різноманітні. Вони можуть реалізовуватися у вигляді знань, умінь, якостей, підсилюватися мотивами. У зв'язку із цим і способи досягнення професійної майстерності можуть бути різними. В одних тренерів провідним фактором стає рівень теоретичних знань, в інших - організаторські вміння, у третіх - конструктивні вміння або вольові якості. Звичайно, не можна спиратися тільки на якийсь один компонент, навіть якщо він дуже добре виражений. По можливості треба підтягувати й інші.

7. Індивідуально-психологічні фактори успішності педагогічної діяльності

Позначимо необхідність і широту загальних, але цілком необхідних здібностей педагога.

Завоювання й підтримка авторитету педагога - складна, кропітка робота з удосконалення ним свого духовного й фізичного стану. За авторитет треба боротися щомиті, щогодини, щодня. Позначимо спеціальні здібності педагога. До морального вигляду вчителя висувуються високі вимоги. Йому необхідно мати людські моральні якості й бути гарним організатором, уміло регулюючи й направляючи взаємини, діяльність дітей і дорослих у колективі. Педагогічна діяльність педагога немислима без моральної чистоти, прагнення до творчої праці, любові до дітей, єдності слова й справи, ініціативи й відповідальності, вимогливості до себе і оточення. Створенню нормального морального клімату у виховному колективі активно сприяють такі людські якості, як щирість, чесність, прямота, сердечність, дружлюбність, доброзичливість, справедливість, правдивість, принциповість. Систематичне ідейно-моральне самовдосконалення педагога

надає високий соціальний зміст його організаторським здібностям і талантам, не дозволяє йому скочуватися на позиції формалізму, бюрократизму й діляцтва.

В організації навчально-виховного процесу не можна пройти повз такий потужний педагогічний фактор, як характер вихователя, властивості і якості його особистості. В одного педагога занадто твердий характер і міцна воля, більша суспільна активність. Він прагне все зробити сам, придушує спонтанність дітей, залишає їх непричетними й байдужими глядачами. В іншого - м'який, він не здатен добитися від учнів елементарного порядку. Погане знання педагогіки та психології, небажання перебороти себе, формувати свій характер відповідно до педагогічних вимог дають простір безпосередньому прояву натури: запальності, твердості або безхарактерності, невимогливості.

Ефективна організація педагогічного процесу вихователем неможлива без авторитету людської привабливості, без доброзичливості й взаємної симпатії педагога й дітей. Морально-естетичне взаємопритягання - це найсприятливіша й найефективніша атмосфера педагогічної взаємодії. Ефект людської привабливості виникає у вчителя не тільки завдяки його ерудиції та інтелектуальній розвиненості. Він утворюється як наслідок таланту, людського інтересу, любові вчителя до іншої людини. Таким чином, висока моральність, духовна цілісність і переконаність, ерудиція та інтелектуальна розвиненість, людська привабливість є найважливішими умовами формування педагогічного авторитету вихователя, класного керівника

Одним із найважливіших компонентів, що формують здатність сучасного фахівця педагогічного профілю до досягнення успіху в професійній діяльності, професійній самореалізації є високий рівень сформованості професійної самосвідомості. Професійна самосвідомість учителя може бути розглянута як процес, «внутрішньої» діяльності, що має свій продукт - «професійно-педагогічну Я - концепцію», і як інтегральна якість особистості, що поєднує й втілює в собі весь її професійний досвід.

Структура професійної самосвідомості включає сукупність когнітивної (“Я-Розуміння”), афективної (“Я-Ставлення”) і поведінкової (“Я-Поведінка”) підструктур, зміст яких відображає специфіку педагогічної діяльності. Складові компоненти структури самосвідомості можуть бути представлені і як етапи його розвитку.

Учителювання - це мистецтво, праця не менш творча, ніж праця письменника або композитора, але більш важка і відповідальна. Учитель звертається до душі людської не через музику, як композитор, не за допомогою фарб, як художник, а напяму. Виховує своєю особистістю, своїми знаннями та любов'ю, своїм ставленням до світу.

Однак учитель набагато більшою мірою, ніж артист, має впливати на свою аудиторію, сприяти формуванню світогляду своїх підопічних, дати їм наукову картину миру, розбудити почуття прекрасного, почуття порядності й справедливості, зробити грамотними й змусити повірити в себе, у свої слова. При цьому, на відміну від актора, він змушений працювати в режимі зворотного зв'язку: йому постійно задають різноманітні питання, у тому числі й підступні, і всі вони вимагають вичерпних і переконливих відповідей. Справжній учитель, Учитель із великої літери - це особистість, що народжує, формує інші особистості (в ідеалі - разом з родиною). Для цього йому необхідна не тільки увага й повага з боку його учнів, а й з боку всього суспільства.

Педагог - не тільки професія, суть якої передавати знання, але й висока місія створення особистості, утвердження людини в людині. Виходячи з цього можна виділити сукупність соціально й професійно обумовлених якостей педагога: високу громадянську відповідальність і соціальна активність; любов до дітей, потребу й здатність віддати їм своє серце; духовну культуру, бажання й уміння працювати разом з іншими; готовність до створення нових цінностей і прийняття творчих рішень; потребу в постійній самоосвіті; фізичне й психічне здоров'я, професійну працездатність.

Професійно-педагогічна спрямованість: ідейна переконаність, суспільна активність, схильність до домінування, соціальний оптимізм, колективізм, професійна позиція й покликання до інженерно-педагогічної діяльності;

Професійно-педагогічна компетентність: суспільно-політична поінформованість, психолого-педагогічна ерудиція, інженерно-технічний кругозір, педагогічна техніка, комп'ютерна підготовленість, професійні уміння й навички, загальна культура;

Професійно-важливі якості особистості: організованість, соціальна відповідальність, комунікативність, прогностичні здатності, здатність до вольового впливу, емоційна чуйність, доброта, тактовність, рефлексія на свою поведінку, професійно-педагогічне мислення, технічне мислення, довільна увага, педагогічна спостережливість, самокритичність, вимогливість, самостійність, креативність у галузі педагогічної й виробничо-технологічної діяльності;

Психодинамічні властивості: збудливість, урівноваженість, емоційна стійкість, високий темп психічної реакції, успішність формування навичок, екстравертованість, пластичність.

Висновки

1. Особистість немислима поза суспільством так само, як і людське суспільство не може існувати без особистостей як його складових. Людина завжди є членом того чи іншого суспільного колективу: родини, школи, підприємства, спортивної команди й ін. Активна діяльність, взаємини в колективі значною мірою визначають і формують індивідуальні риси особистості.

2. Сучасний спорт вимагає неабияких здібностей від тренера. Він повинен володіти всім арсеналом сучасних знань, урахувати психологічні, соціальні, матеріально-технічні й всі інші аспекти підготовки спортсмена. Успіхи спортсменів багато в чому залежать від особистості тренера - його знань, педагогічного таланту, авторитету, волі, здатності до творчого узагальнення. По своїй суті тренер - це, насамперед педагог, і до нього пред'являються ті ж вимоги, як і до будь-якого вихователя.

3. Майстерність тренера багато в чому визначається наявними в нього якостями, які надають своєрідність його спілкуванню з учнями, визначають швидкість і ступінь оволодіння ними різними вміннями. Найбільш важливими з них є професійно важливі якості особистості тренера: світоглядні, моральні, комунікативні (включаючи педагогічний такт), вольові, інтелектуальні, - включаючи перцептивні, атенційні (якості уваги), мнемічні (якості пам'яті), - рухові (психомоторні).

4. Багато чого у взаєминах між тренером і учнями залежить від поведінки самого тренера. Справа в тому, що уявлення про якості «ідеального тренера» розходяться в тренерів і учнів. Перші акцентують увагу, насамперед, на ділових і професійних якостях педагога (ерудиція, вимогливість, строгість, уміння знаходити оптимальні шляхи для рішення важких ситуацій). Чуйність, товарицькість, доброзичливість теж відзначаються вчителями, але їм не надається вирішального значення. Учні ж, навпаки, висувають ці якості на перше місце. Спочатку спортсмени

дивляться, «яка він людина», а потім уже звертають увагу на те, як тренер проводить тренування.

5. Індивідуальний стиль керівництва тренера обумовлений особистісними якостями тренера; поведінкою тренера, тоном голосу, яким він віддає розпорядження, зовнішнім виглядом; необхідністю, розумністю наказів і їхньою своєчасністю; психічним станом спортсменів.

Перелік посилань

1. Вечер Л.С. Поведение руководителя: Практ. Пособие. – Мн.: Новое знание, 2000. – 208 с.
2. Волков Н.Н., Топчиян В.С. Моделирование личности и деятельности тренера и совершенствование высшего физкультурного образования. ANALYTIC – SERIAL // Теория и практика физической культуры. – 1989. – №10. – С. 7-9.
3. Деркач А.А., Исаев А.А. Педагогическое мастерство тренера. – М.: Физкультура и спорт, 1981. – 375 с.
4. Ильин Е.Л. Психология физического воспитания: Учебник для институтов и факультетов физической культуры: 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2000. – 486 с.
5. Коломейцев Ю.А. Взаимоотношения в спортивной команде. – М.: Физкультура и спорт, 1984. – 128 с.
6. Кретти Брайент Дж. Психология в современном спорте. Пер. с англ. Ханина Ю.Л. – М.: Физкультура и спорт, 1978. - 224 с.
7. Кричевский Р.Л., Рыжак М.М. Психология руководства и лидерства в спортивном коллективе. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 224 с.
8. Саная М.В. Психологические особенности деятельности и личности тренера: Лекции для студентов. – М., РГАФК/РГАФК.ВООК, 1997. – 27 с.
9. Резников Ю.О. и др. Диагностика профессионально важных качеств личности тренера / Ю.О. Резников, О.О. Барташников, Т.Ю. Горячун. ANALYTIC-BOOK. – 1992 // 3 Региональная научно-практическая конференция «Роль физической культуры в здоровом образе жизни». – Львов, 1992. – С. 123-124.
10. Сучилин А.А. Изучение личностных качеств тренера // Вопросы оптимизации учебно-тренировочного процесса юных футболистов: Сб. науч. тр. – Волгоград, 1988. – С. 69-78.

11. Педагогічна майстерність: Хрестоматія / За ред. І.А. Зязюна. - К., 2008. – С. 5-20.
12. Словник термінології з педагогічної майстерності. - Полтава, 1995. - 64 с.
13. Вечер Л.С. Поведение руководителя: Практическое пособие. – Мн.: Новое знание, 2000. – 208 с.
14. Моделирование педагогических ситуаций / Под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. - М., 1981. - С. 8-20.
15. Алюшина Н.А., Репецкий Ю.А., Семенов И.Н. Рефлексивная психология и акмеология успешного управленца. - М., Сочи: ИРПТиГО МАГО, 1998. - 108 с.
16. Соловейчик С. Час ученичества. - М., 1986. - С. 26-52.

Додаток 1

Анкета контролю та самооцінки рівня професійної майстерності вчителя фізичної культури.

Характеристика особистості.

Зовнішній вигляд

1. Підтягнутий, охайний.

Уміння триматися

1. Зібраний, діловитий.
2. Зберігаю почуття власної гідності в розмові з начальством.
3. З колегами встановив спокійні ділові відносини.

Моральні якості.

1. Скромний.
2. Правдивий.
3. Принциповий.
4. Увічливий.
5. Добрий, гуманний.

Вольові якості.

1. Витриманий у конфліктних ситуаціях.
2. Винахідливий у несподіваних і складних ситуаціях.
3. Вимогливий до себе та інших.
4. Цілеспрямований, наполегливий у проведенні своєї педагогічної лінії.
5. Сміливий.
6. Рішучий

Пізнавальні процеси.

1. Умію добре концентрувати увагу.
2. Умію добре розподіляти й перемикаати увагу.
3. Умію логічно мислити, маю критичність мислення.
4. Винахідливий, швидко схоплюю суть справи.
5. Маю гарну пам'ять на обличчя.
6. Маю гарну пам'ять на прізвища, дати.

Фізична підготовка.

1. Постійно стежу за своїм фізичним станом.
2. Намагаюся щодня виконувати фізичні вправи.
3. Можу виконати розрядні нормативи.
4. Маю досить велику силу.
5. Маю витривалість.
6. Маю достатню гнучкість.
7. Із задоволенням ходжу з учнями в туристичні походи.

Педагогічна спрямованість.

1. Подобається професія вчителя фізичної культури, розумію її важливість для виховання дітей.
2. Люблю спілкуватися з дітьми.
3. Є прагнення передати свої знання й уміння дітям.
4. Мені подобається в школі.
5. Переходити на іншу роботу не хочу.

Професійно важливі знання.

1. Добре знаю методи навчання й виховання.
2. Знаю фізіологічні й психологічні особливості дітей різного віку.
3. Можу дати психофізіологічне обґрунтування фізичного виховання школярів.

4. Умію оперативно застосовувати свої знання на уроках.
5. Чітко уявляю собі, як варто використовувати дидактичні принципи на уроках.
6. Спираюся на міжпредметні зв'язки при поясненні навчального матеріалу.
7. Маю достатню ерудицію: розуміюся на класичній й сучасній літературі, відвідую музеї й художні виставки, ходжу в театри.
8. Прагну до розширення спеціальних знань.
9. Читаю спеціальну методичну й наукову літературу з фізичного виховання, конспектую прочитане й пробую на уроках новинки, що сподобалися.
10. Прагну бути в курсі найбільш важливих політичних подій у нас в країні й закордоном.
11. Регулярно переглядаю спортивну пресу (газети, журнали).
12. Прагну до експериментування в роботі.
13. Стежу за динамікою фізичного розвитку своїх учнів.

Уміння спілкуватися з учнями.

1. Проявляю педагогічний такт.
2. Увічливий.
3. Умію розуміти душевний стан учнів
4. Умію створювати обстановку ділового спілкування.
5. Умію створювати обстановку довірчого, інтимного спілкування.
6. Легко зав'язую контакти з учнями й колегами.
7. Умію використовувати мовні і немовні засоби спілкування залежно від обставин.
8. Умію змінювати тон спілкування: від спокійного до владного тощо.
9. Із всіх форм впливу на учнів найменше вдаюся до примусу.
10. Намагаюся аргументувати кожну свою вимогу до учнів.
11. Знаю свої стереотипні помилки в оцінюванні достоїнств і недоліків

учнів, намагаюся їх не робити.

12. Умію проявляти однаково доброзичливе ставлення до всіх учнів.
13. Уважний до запитів учнів.
14. Частіше хвалю учнів, чим лаю, знаю, кого можна насварити, а кого треба похвалити.

Культура мови.

1. Умію грамотно будувати фрази.
2. Роблю правильний наголос у словах.
3. Стежу за тим, щоб не використовувати в мові місцевий діалект.
4. Умію просто розповісти учням про складні закономірності роботи людського організму, закони руху тіла й т.д.
5. Умію знайти для пояснення образні й життєві приклади.
6. Для виразності мови вмію використовувати інтонацію й тональність, паузи й динаміку звучання голосу.
7. Маю великий словниковий запас.
8. Маю гарну дикцію.
9. Правильно використовую спеціальну термінологію.
10. Умію регулювати темп мови.
11. Умію бути небагатослівним.
12. Використовую метод переконання, а не обмежуюся зауваженнями.